

УДК 323:504

<https://doi.org/10.34142/24130060.2021.23.2.04>

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО & ЕКОЛОГІЧНА ПОЛІТИКА: ДІАЛЕКТИКА ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ

Ю. І. Калюжна

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди

Автором статті, на підставі осмислення концепту громадянського суспільства та вивчення досвіду й практик західних демократій у вирішенні екологічної проблематики, обґрунтовується теза про діалектику взаємозв'язку між ефективним функціонуванням громадянського суспільства та його інститутів й екологічною політикою держави. В статті запропоновано твердження – розвинене громадянське суспільство, завдяки активній політичній та соціальній участі громадян, громадянському контролю за діяльністю органів державної та регіональної влади, уваги громадян до захисту своїх прав і свобод, громадянській відповідальності щодо майбутнього наступних поколінь, фактично, – виконує магістральну функцію на шляху до створення результативної екологічної політики держави. Автором відзначається, розвинене громадянське суспільство у політичній практиці країн сталої демократії, із урахуванням конкретних історичних, політичних, соціально-економічних і культурних умов, виступає в якості сприятливого соціального середовища та політичного підґрунтя для вирішення екологічної проблематики. Наголошується, що саме розвинене громадянське суспільство та ефективна робота його інститутів є ключем до розв'язання екологічної проблематики на регіональному, національному і глобальному рівнях. Підкреслено, питання паритетного партнерства громадянського суспільства та держави набуває виняткового значення для сучасної України, екологічні показники якої за оцінками вітчизняних і міжнародних експертів щороку погіршуються. У підсумку стверджується, українське громадянське суспільство та потужний інструментарій його інститутів наділені достатнім потенціалом для реальної трансформації екологічної політики нашої держави, у відповідності до нагальних потреб із захисту навколишнього середовища і збереження національних природних ресурсів.

Ключові слова: громадянське суспільство, громадянське суспільство та його інститути, розвинене громадянське суспільство, політична та соціальна участь, політична та соціальна відповідальність, соціально-політична конвергентність, екологічна політика, екологічна проблематика, діалектика взаємозв'язку.

ГРАЖДАНСКОЕ ОБЩЕСТВО & ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ ПОЛИТИКА: ДИАЛЕКТИКА ВЗАИМОСВЯЗИ

Ю. И. Калюжная

Автором статьи, на основании осмысления концепта гражданского общества, а также изучения опыта и практик западных демократий в решении экологической проблематики, обосновывается диалектика взаимосвязи между эффективным функционированием гражданского общества и его институтов и экологической политикой государства. В статье предложено утверждение – развитое гражданское общество, благодаря активному политическому и социальному участию граждан,

гражданского контроля за деятельностью органов государственной и региональной власти, вниманию граждан к защите своих прав и свобод, гражданской ответственности за будущее следующих поколений, фактически, – выполняет магистральную функцию на пути к созданию результативной экологической политики государства. Автором отмечается, развитое гражданское общество в политической практике государств устойчивых демократий, с учётом конкретных исторических, политических, социально-экономических и культурных условий, выступает в качестве благоприятной социальной среды и политического основания для решения экологической проблематики. Акцентируется, именно развитое гражданское общество и эффективная работа его институтов являются ключом к решению экологической проблематики на региональном, национальном и глобальном уровнях. Подчеркивается, что вопрос паритетного партнерства гражданского общества и государства приобретает исключительное значение для современной Украины, экологические показатели которой по оценке отечественных и международных экспертов ежегодно ухудшаются. Автор утверждает, украинское гражданское общество, а также мощный инструментарий его институтов, наделены достаточным потенциалом для реальной трансформации экологической политики нашего государства, в соответствии с приоритетными потребностями по защите окружающей среды и сохранению национальных природных ресурсов.

Ключевые слова: гражданское общество, гражданское общество и его институты, развитое гражданское общество, политическое и социальное участие, политическая и социальная ответственность, социально-политическая конвергентность, экологическая политика, экологическая проблематика, диалектика взаимосвязи.

CIVIL SOCIETY & ENVIRONMENTAL POLICY: THE DIALECTIC OF INTERCONNECTION

Y. Kalyuzhna

The author of the article, based on the understanding of the concept of civil society and the study of the experience and practices of Western democracies in solving environmental problems, is substantiating the dialectic of the relationship between the effective functioning of civil society and its institutions and the environmental policy of the state. The article suggests the statement that civil society, due to the active political and social participation of citizens, civil control over the activities of state and regional authorities, attention of citizens to the protection of their rights and freedoms, civil responsibility for the future of future generations, in fact, performs a main function on the way to the creation of an effective environmental policy of the state. The author notes that an effective civil society in the political practice of stable democracies, taking into account specific historical, political, socio-economic and cultural conditions, acts as a favorable social environment and political basis for solving environmental problems. Beginning from the second half of the 20th century and to nowadays, environmental issues become the moral and value imperative that leads to the of socio-political convergence (convergence, cohesion, solidarity), and the key role in this process is played by public society itself. After all, in this context, another paradox and the specific essence of public society are revealed, which were noted by K. Popper and J. Alexander, namely effective protection of the interests of a specific citizen in a developed public society is possible only under the condition of the cooperation of the majority of citizens - "I demand protection from the state not only for myself, but also for others" (Popper) and "it (public society) is a dimension of social organization, rooted at the same time in radical individualization and uncompromising collectivism" (Alexander). The author emphasizes that effective civil society and the effective work of its institutions are the key to solving environmental problems at the local, national and

global levels. It is emphasized that the issue of parity partnership between civil society and the state is of exceptional importance for modern Ukraine, whose environmental indicators are deteriorating every year, according to domestic and international experts. In conclusion, it is stated that the Ukrainian civil society and the powerful toolkit of its institutions are endowed with sufficient potential for real transformation of the environmental policy of our state, in accordance with the urgent needs of environmental protection and preservation of national natural resources.

Keywords: *civil society, civil society and its institutions, effective civil society, political and social participation, political and social responsibility, socio-political convergence, environmental policy, environmental issues, dialectics of interconnection.*

Постановка проблеми. Як зауважують архітектори Парижської кліматичної угоди Крістіана Фігерес та Том Ріветт-Карнак, протестні акції це завжди голос суспільства – громадянського суспільства, проти несправедливості влади по відношенню до своїх громадян, голос громадськості який був вирішальним у цивілізаційній ході людства проти рабства, расизму, фашизму, сексизму та інших найбільших суспільно-політичних викликів минулого, та який саме зараз має вирішальне значення у боротьбі за екологічне майбутнє – «Громадянська непокора, від руху за незалежність Індії до боротьби за громадянські права у Сполучених Штатах, виникає тоді, коли терпіти несправедливість влади стає неможливо. Те саме відбувається зараз у зв'язку із зміною клімату. Протест проти несправедливості по відношенню до майбутніх поколінь і зневага до долі найбільш незахищених вивела людей на вулиці» (Figeres і Rivett-Karnak, 2021, s. 16). Безпрецедентна соціально-політична активність громадськості, щодо питань поточної екології та екологічного майбутнього, стають характерною ознакою першої чверті ХХІ ст., по всьому світу мільйони людей приймають участь в різноманітних громадянських акціях та інших формах суспільно-політичної комунікації, з метою привернути увагу влади і її інституцій до екологічної проблематики. Тож, цілком справедливо припустити, що розвинене громадянське суспільство виконує магістральну функцію у сучасних процесах політико-екологічних трансформацій, які віддзеркалюються проектами модернової екологічної політики. У зазначеному аспекті, категорично важливим завданням для сучасної гуманітаристики стає здійснення наукових розвідок спрямованих на

встановлення та осмислення діалектики взаємозв'язку між громадянським суспільством і екологічною політикою всіх рівнів.

Аналіз актуальних досліджень. Ключові ідеологеми концепту громадянського суспільства обґрунтовуються у теоретико-методологічних проектах західних дослідників – Дж. Александера, Г. Алмонда, Е. Арато, С. Верби, Ю. Габермаса, Е. Геллнера, М. Говарда, Дж. Голдстоуна, Л. Даймонда, Б. Едвардса, Д. Зіммермана, Т. Карозерса, Дж. Кіна, Д. Коена, Д. Кола, С. Ліпсета, Н. Лумана, Т. Майера, В. Меркель, Д. Метьюза, Т. Парсонса, Р. Патнема, К. Поппера, Д. Растоу, Ж.-Ф. Ревеля, Й. Ріттера, П. Розанвалона, У. Саллівана, А. Селігмана, Ч. Тейлора, А. Фергюсона, Ф. Фукуями, А. фон Хайєка, С. Хантінгтона, Д. Хелда, Ф. Шміттєра та ін. Цілісності концепту громадянського суспільства додають роботи українських теоретиків, зокрема – В. Баркова, І. Бекешкіної, Г. Берченко, Г. Васильєвої, В. Воднік, Л. Герасіної, Є. Головахи, І. Григоренко, І. Грицай, М. Денисюка, П. Дігтяр, Ю. Загороднього, А. Карася, В. Князева, В. Ковальчука, А. Колодій, Л. Корміча, І. Кресіної, С. Куц, В. Литвина, О. Лотюк, П. Любченко, А. Матвейчук, М. Михайльченко, В. Нестеровича, Н. Паніна, О. Резніка, Н. Ротар, Ф. Рудича, О. Рудневої, С. Рябова, А. Сіленко, О. Скрипнюк, В. Степаненко, М. Требіна, В. Шаповала, О. Якубовського та ін.

Проблематика генезису та основних трендів концептотворення екологічної політики презентована у працях західних науковців – Дж. Баннетта, Б. Баркера, У. Баумола, Н. Бострома, Р. Брайдотті, Л. Брауна, Д. Брінклі, С. Брюса, І. Валлерстайна, Т. Веблена, К. Вольфа Ф. Гватарі, К. Гейлз, Д. Геревей, Дж. Гібсона, Р. Голла, А. Гора, Дж. Гоуді, Ж. Делйоза, Ф. Джеймсона, І. Дюрона, Ф. Карелла, Дж. Кемблера, В. Клауса, Н. Кляйн, Е. Колберт, Л. Колдуелла, П. Коломі, Р. Коуз, Б. Латура, К. Леві-Лебуайс, Г. Макстона, Е. Маннінга, Дж. Маркоффа, А. Міракяна, А. Мола, Ш. Муфе, Ф. Нейрата, Д. Найсбіта, О. Неклесса, Л. Ніколсона, У. Отса, С. Постел, Й. Рандернса, М. Реймерса, Т. Ріветт-Карнака, Д. Роудена, П. Сінгера,

З. фон Сіріасі-Вентрапа, Г. Скотта, Г. Спарганера, Н. Стерна, Д. Стокольса, Г. Тернера, К. Фігерес, Дж. Форрестера, Н. Фрезера, Дж. Фрідмана, Р. Фюкса, Ю. Ной Харарі, Н. Хомський, Й. Хубера, Н. Штерна та ін. Питання розвитку та впровадження екологічної політики в Україні досліджують – Н. Агаркова, В. Андрейцев, М. Андрієнко, Н. Андрусевич, Ю. Бажал, Г. Бачинский, О. Бондар, В. Борейко, А. Бохан, Б. Буркинський, О. Васюта, В. Гаєць, Т. Гардашук, Л. Гринів, Т. Грущкевич, С. Гунько, Б. Данилишин, І. Дедю, М. Долішній, М. Євдомаха, А. Жулавський, Л. Загвойська, В. Зуєв, С. Ілляшенко, А. Качинський, Т. Князева, Ю. Костицький, С. Кравченко, В. Крисаченко, С. Лінник, Н. Малиш, В. Мариненко, Г. Марушевський, В. Міщенко, Т. Перга, М. Пилипчук, О. Прокопенко, Ю. Саєнко, І. Синякевич, К. Ситник, А. Стегній, О. Теліженко, Н. Терещенко, А. Толстоухов, Т. Туница, А. Урсула, М. Хвесик, М. Хилько, О. Шаптал, В. Шевчук, А. Шумілова, Л. Юрченко, Я. Яценко та ін.

Мета статті – полягає у виявленні та осмисленні діалектики взаємозв'язку між громадянським суспільством і екологічною політикою.

Виклад основного матеріалу. Популярність ліберально-гуманоцентричної доктрини громадянського суспільства, яка ґрунтується на загальному добробуті, рівності, захисті конституційних прав і свобод, пошуку ефективних форм соціально-політичної взаємодії між громадянами і державою та інших фундаментальних ідеалах і цінностях демократії, призвели до того, що у ХХІ ст. поняття «громадянське суспільство», за твердженням Ю. Дібікової, «стало одним із найуживаніших у промовах і наукових працях як практиків, так і теоретиків політичного процесу» (Dibiikova, 2021, s. 39). Дійсно, зміст сучасного наукового дискурсу, щодо громадянського суспільства наповнений багатоманітністю дослідницької рефлексії, яка артикульована у численних дефініціях: «Громадянське суспільство – це арена, де виробляються демократичні переконання» (Giddens, 2004, s. 91); «Громадянське суспільство – це царина спонтанно створених соціальних структур, що виокремленні від держави та становлять

основу демократичних політичних інститутів» (Fukuyama, 2004, s. 52); «Громадянське суспільство – це єдина складна мережа об'єднань та зв'язків між людьми – приклад спонтанного порядку; об'єднання всередині громадянського суспільства створюються для певної мети» (Bouz, 2004, s. 19); «Громадянське суспільство є тим соціальним середовищем, що продукує новітні виклики і сенси розвитку конституціоналізму, державотворення та правотворення в Україні та інших державах світу в XXI ст.» (Lotyuk, 2015, s. 11).

Попри варіативність інтерпретацій і постійний пошук нових теоретико-методологічних кодів до пізнання сутності громадянського суспільства, що обумовлено, перш за все, складністю даного суспільно-політичного феномену та його специфікою, яка виявляється у відсутності сталості й остаточного набуття (громадянське суспільство «не може претендувати на досконалість» (Darendorf, 1990, s. 74)), серед множинності теоретичних конструкцій чітко простежується інтеграційне ядро – громадянське суспільство виконує важливу демократичну функцію – неформального контролю за владою, її інституціями та ефективного впливу на владних посадовців.

Доктринальними компонентами розвиненого громадянського суспільства є принципи самоврядності й самодостатності, принципи солідарності й відповідальності, принципи плюралізму й відкритості, принципи участі й добровільності, які разом формують цілісне соціальне середовище з активних і свідомих громадян, що прагнуть утвердити та захистити свої конституційні права і свободи, запровадити та вплинути на реалізацію спільних ідей і інтересів, генерувати і відстоювати новітні пропозиції, щодо розвитку й потенціалу держави. Успіх і позитивний досвід розвиненого громадянського суспільства, який властивий країнам сталої демократії, значною мірою обумовлений здатністю: до встановлення паритетного партнерства між державою та громадянами, до налагодження між ними конструктивного діалогу і загалом, – до спроможності

синхронізувати інтереси громадянина, суспільства і держави. Для відстоювання власних інтересів та ефективного громадянського контролю за діяльністю влади громадяни об'єднуються у групи, що мають статус громадянських інститутів (громадянські організації, об'єднання вчених і митців, благодійні і релігійні організації, профспілки, незалежні ЗМІ, різноманітні рухи: жіночі, студентські, ветеранські, екологічні тощо), які по суті виступають інтелектуальними центрами та моральними авторитетами, що формують нові цінності і стандарти життя.

Саме відстоювання цінності та права людини на життя – екологічно безпечне життя, а також моральна відповідальність за життя майбутніх поколінь, стали соціально-політичним підґрунтям для екологічного руху, який згодом започаткував епоху утвердження та унормування екологічної політики на регіональному, національному і глобальному рівнях.

Забруднення повітря, води, ґрунтів, розвиток ВПК, наслідки ядерної катастрофи та в цілому зростання екологічних ризиків і зниження якості життя змусили пересічних громадян замислитись над проблемами навколишнього середовища та поставити питання до влади і конкретних політиків, щодо їх діяльності у сфері захисту і збереження національних і світових природних ресурсів. Починаючи з другої половини ХХ ст. і до сьогодні екологічна проблематика є тим морально-ціннісним імперативом, який призводить до соціально-політичної конвергентності (зближення, згуртованості, солідарності), і ключову роль в цьому процесі відіграє власне громадянське суспільство. Адже, в даному контексті розкривається парадокс і чергова специфічна суть громадянського суспільства, яку відзначили К. Поппер і Дж. Александер, ефективний захист інтересів конкретного громадянина у розвиненому громадянському суспільстві можливий лише за умови співпраці більшості громадян – «Я вимагаю від держави захисту не лише для себе, а й для інших» (Popper, 1994, s. 208), «воно (громадянське суспільство) є виміром соціальної організації, укоріненим водночас у радикальній індивідуалізації і в безкомпромісному колективізмі» (Aleksander,

1999, s. 36). Зокрема, соціально-політична конвергентність чітко фіксується у громадських акціях з екологічної тематики, коли до основного активу екологічно свідомих громадян ситуативно або системно приєднуються представники різних громадянських інститутів і організацій, наприклад, борці за права жінок, темношкірих, сексуальних меншин та ін.

Означені вище аспекти є підставою стверджувати, що розвинене громадянське суспільство, завдяки активній політичній та соціальній участі громадян, громадянському контролю за діяльністю органів всіх рівнів влади, уваги громадян до захисту своїх прав і свобод, громадянській відповідальності щодо майбутнього наступних поколінь, фактично, – виконує магістральну функцію на шляху від суспільно-критичного переосмислення доктрини інструменталізації природи до інституціалізації дій задля захисту навколишнього середовища. Наприклад, зростання екологічних проблем в США – поява смогу в Нью-Йорку та Лос-Анджелесі, розлив нафти в Санта-Барбарі, пожежа на річці Куяхога, забруднення озера Ері та багато інших, які поставили під сумнів прагнення уряду захистити суспільні інтереси (Perga, 2020, s. 28), спричинили хвилю суспільної критики і громадського тиску на владу, що безперечно, вирішальним чином вплинуло на становлення екологічної політики у Сполучених Штатах, які на сьогодні мають позитивні здобутки та прогресивні підходи в царині розв'язання екологічних проблем. Д. Метьюз аналізуючи здатність громадян США до самоорганізації та спільними зусиллями шукати оптимальні шляхи до вирішення екологічних проблем, наголошує на визначальній ролі особистої і громадянської відповідальності у формуванні розвиненого громадянського суспільства: «Схильність до об'єднання зусиль, притаманна американській культурі, спонукає багатьох людей бути самодостатніми та відповідальними за своє життя. Я вважаю, що особиста та громадянська відповідальність – це дві сторони однієї медалі» (Metyuz, 2018, s. 100). Власне, в західній демократичній політичній практиці «імплементация екологічного питання» у політичний простір відбулась завдяки громадянському суспільству, завдяки

політичній та соціальній відповідальність перед наступними поколіннями американців, – це був рух «знизу вверх», – від масових соціальних протестів екологічно свідомих громадян до створення «зелених» політичних партій, із міцною ідеологічною платформою на основі екологічних цінностей та імперативів екологічного майбутнього (Kalyuzhna, 2020, s. 107-108).

На підставі вище зазначеного, розкривається глибинна та взаємопроникна діалектика взаємозв'язку між громадянським суспільством і екологічною політикою, – розвинене громадянське суспільство та його інститути в ХХІ ст. виступають гарантами конституційних прав і свобод громадян, аудиторами соціальних функцій держави, а також, інтелектуальними центрами з генерування новітніх пропозиції, щодо розвитку й потенціалу держави, – і як наголошує О. Стрельнікова «Розвиток громадянського суспільства відіграє важливу роль у самореалізації людини, розкриває потенціал спільноти в духовній та інтелектуальній сферах, забезпечує захист природного середовища та являє собою доповнення до державної системи соціального захисту» (Strelnikova, 2016, s. 184). Країни, які сповідують демократичні цінності і ідеали, та реалізують принципи і практики громадянського суспільства є в авангарді прогресивної екологічної політика, яка спирається на новітні проекти екологічного Модерну. В країнах, що перебувають поза демократичним спектром або відзначаються як незавершені демократії, гібридні режими, автократії, – громадянське суспільство та екологічна політика, відповідно до діалектики взаємозв'язку, радше мають формальний характер і неспроможні реально виконувати свої основні функції.

Процес становлення та розвитку громадянського суспільства в Україні, який націлений на удосконалення взаємодії між громадянином, суспільством і державою, на основі ідеалів і принципів демократичного світу, унормовано у засадничих положеннях Конституції України: людиноцентризм (ст. 3), плюралізм суспільного життя (ст. 15), свобода розвитку людини і її відповідальність перед суспільством (ст. 23), свобода об'єднань (ст. 36),

участь в управлінні державними справами (ст. 36), право на мирні збори (ст. 39) та ін. (Ofis Prezidenta Ukrainy), – «Саме розвинуте громадянське суспільство є реальною передумовою для найбільш повної реалізації прав і свобод людини» (Berchenko, 2014, s. 5). Разом з тим, наявність на конституційному рівні демократичних норм не є достатньою підставою для практичної реалізації проекту розвиненого громадянського суспільства, на що звертають увагу у своєму дослідженні Т. Савельєва та І. Пелішенко, – «для українського суспільства, яке рухається в напрямку демократизації, участь населення у громадських об'єднаннях на сьогодні залишається, на жаль формальною» (Savelyeva ta Pelishenko, 2019, s. 208), що підтверджується неспроможністю українського громадянського суспільства протягом тривалого часу подолати системні викликів, такі як, – корупція, бідність, безробіття, міграція та ін., що ж до екологічного питання, – то воно взагалі тривалий час було витісненим на периферію суспільно-політичного життя українців, попри очевидне погіршення екологічної ситуації в Україні, про що йдеться у численних щорічних звітах вітчизняних і міжнародних експертів.

Втім, з впевненістю можна стверджувати, що сучасна Україна має й позитивний досвід ефективного функціонування громадянського суспільства – «Помаранчева Революція» (2003-2004) та «Революція Гідності» (2013-2014), суспільно-політичні події, які продемонстрували здатність українців до політичної та соціальної відповідальності на шляху демократичного державотворення. Що дає підстави зробити припущення, – українське громадянське суспільство та його інститути наділені достатнім потенціалом для реальної трансформації екологічної політики нашої держави, у відповідності до нагальних потреб із захисту навколишнього середовища і збереження національних природних ресурсів.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, утвердження парадигми демократичного державотворення на засадах паритетного партнерства громадянина, суспільства і держави, дійсно,

зробило громадянське суспільство та його інститути універсальною цінністю і бажаною формою безпосереднього народовладдя у XXI ст. Розвинене громадянське суспільство та його інститути виступають гарантами конституційних прав і свобод громадян, аудиторами соціальних функцій держави та інтелектуальними центрами, і як влучно зазначає І. Григоренко, – «Розвинуте громадянське суспільство – це інтелектуальний опонент держави, що змушує її орієнтуватися на суспільні інтереси, громадську думку в головних аспектах внутрішньої та зовнішньої державної політики» (Grygorenko, 2012, s. 198).

Виявлення діалектики взаємозв'язку між громадянським суспільством і екологічною політикою відкриває нові дослідницькі кейси і завдання для сучасної гуманітаристики, серед яких особливо перспективно, з точки зору евристичного потенціалу виглядає, – соціально-політична конвергентність. Взагалі, у вимірі соціально-політичної реальності XXI ст. варто спробувати проаналізувати екологічну проблематику не лише з позиції алармізму і катастрофізму, а й з позиції «інтегратора, який здатний об'єднувати суспільство, а також забезпечувати його прогресивний прогрес» (Hulko, 2017, s. 25-27).

ЛІТЕРАТУРА

1. Александер, Дж. С., 1999. Парадокси громадянського суспільства. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 1, с. 27-41.
2. Берченко, Г. В., 2014. *Громадянське суспільство в Україні: конституційні аспекти: монографія*. Харків: Юрайт.
3. Боуз, Д. 2004. *Либертарианство: історія, принципи, політика*. Перевод с англійського. Челябінск.
4. Гидденс, Э. 2004. *Ускользающий мир. Как глобализация меняет нашу жизнь*. Перевод с англійського. Москва.
5. Григоренко, І. А., 2012. Принципи демократичного цивільного контролю над правоохоронними органами в контексті міжнародних зобов'язань України. *Науковий вісник академії внутрішніх справ*, 6, с. 197-201.
6. Дарендорф, Р., 1990. Дорога к свободе: демократия и её проблемы в Восточной

REFERENCES

1. Aleksander, Dzh. S., 1999. Paradoksi gromadyanskogo suspilstva. *Sociologiya: teoriya, metodi, marketing*, 1, s. 27-41.
2. Berchenko, G. V., 2014. *Gromadyanske suspilstvo v Ukraini: konstituciyni aspekty: monografiya*. Harkiv: Yurajt.
3. Bouz, D. 2004. *Libertarianstvo: istoriya, principy, politika*. Perevod s anglijskogo. Chelyabinsk.
4. Giddens, E. 2004. *Uskolzayushij mir. Kak globalizaciya menyaet nashu zhizn*. Perevod s anglijskogo. Moskva.
5. Grigorenko, I. A., 2012. Principi demokraticnogo civilnogo kontrolyu nad pravoohoronnimi organami v konteksti mizhnarodnih zobov'yazan Ukraini. *Naukovij visnik akademiyi vnutrishnih sprav*, 6, s. 197-201.
6. Darendorf, R., 1990. Doroga k svobode: demokratiya i eyo problemy v Vostochnoj

- Европе. *Voprosy filosofii*, 9, s. 69-75.
7. Дібікова, Ю. С., 2021. Роль ЗМК у процесах формування громадянського суспільства: проблеми та тенденції. *Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки*, 1 (22), с. 36-46.
 8. Калюжна, Ю. І., 2020. Інтеграція екологічного питання в український політичний простір. *Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки*, 1 (20), с. 104-116.
 9. Лотюк, О. С., 2015. *Конституційні засади розвитку та функціонування громадянського суспільства в Україні: монографія*. Київ: Видавництво Ліра-К.
 10. Метьюз, Д. 2018. *Екологія демократії. Як стати сильнішими, щоб самим формувати своє майбутнє*. Переклад з англійської. Київ.
 11. Офіс Президента України, 2019. *Конституція України*. [online] Доступно: <https://www.president.gov.ua/documents/constitution> [Дата звернення 14 Вересень 2021].
 12. Перга, Т. Ю., 2020. *Екологічна політика США. Епоха становлення: монографія*. Київ: Центр учбової літератури.
 13. Поппер, К. 1994. *Відкрите суспільство та його вороги*. Переклад з англійської. Київ.
 14. Савельєва, Т. П. та Пелішенко, І. І., 2019. Громадські об'єднання як інституціоналізована форма суспільних рухів: український контекст. *Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки*, 1(17), с. 200-210.
 15. Стрельнікова, О. О., 2016. Суспільно-правові умови функціонування соціального інституту добродійної діяльності в сучасній Україні. *Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки*, 2(12), с. 183-189.
 16. Фигерес, К. и Риветт-Карнак, Т. 2021. *Какое будущее мы выбираем*. Перевод с английского. Москва.
 17. Фукуяма, Ф. 2004. *Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию*. Перевод с английского. Москва.
 18. Хилько, М. І. 2017. *Екологічна безпека України: Навчальний посібник*. Київ.
7. Dibikova, Yu. S., 2021. Rol ZMK u procesah formuvannya gromadyanskogo suspilstva: problemi ta tendenciyi. *Suchasne suspilstvo: politichni nauki, sociologichni nauki*, 1 (22), s. 36-46.
 8. Kalyuzhna, Yu. I., 2020. Integraciya ekologichnogo pitannya v ukrayinskij politichnij prostir. *Suchasne suspilstvo: politichni nauki, sociologichni nauki*, 1 (20), s. 104-116.
 9. Lotyuk, O. S., 2015. *Konstitucijni zasadi rozvitku ta funkcionuvannya gromadyanskogo suspilstva v Ukrayini: monografiya*. Kiyiv: Vidavnictvo Lira-K.
 10. Metyuz, D. 2018. *Ekologiya demokratiyi. Yak stati silnishimi, shob samim formuvati svoje majbutnye*. Pereklad z anglijskoyi. Kiyiv.
 11. Ofis Prezidenta Ukrayini, 2019. *Konstituciya Ukrayini*. [online] Dostupno: <https://www.president.gov.ua/documents/constitution> [Data zvernennya 14 Veresen 2021].
 12. Perga, T. Yu., 2020. *Ekologichna politika SSHA. Epoha stanovlennya: monografiya*. Kiyiv: Centr uchbovoyi literaturi.
 13. Popper, K. 1994. *Vidkrite suspilstvo ta jogo vorogi*. Pereklad z anglijskoyi. Kiyiv.
 14. Savelyeva, T. P. ta Pelishenko, I. I., 2019. Gromadski ob'yednannya yak institucionalizovana forma suspilnih ruhiv: ukrayinskij kontekst. *Suchasne suspilstvo: politichni nauki, sociologichni nauki*, 1(17), s. 200-210.
 15. Strelnikova, O. O., 2016. Suspilno-pravovi umovi funkcionuvannya socialnogo institutu dobrochinnoyi diyalnosti v suchasnij Ukrayini. *Suchasne suspilstvo: politichni nauki, sociologichni nauki*, 2(12), s. 183-189.
 16. Figeres, K. i Rivett-Karnak T. 2021. *Kakoe budushee my vybiraem*. Perevod s anglijskogo. Moskva.
 17. Fukuyama, F. 2004. *Doverie: socialnye dobrodeteli i put k procvetaniyu*. Perevod s anglijskogo. Moskva.
 18. Hilko, M. I. 2017. *Ekologichna bezpeka Ukrayini: Navchalnij posibnik*. Kiyiv

Інформація про автора

Калюжна Юлія Іванівна – кандидат політичних наук, викладач кафедри соціальної роботи і соціальної педагогіки Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди; e-mail: kaliuzhna.yulia@gmail.com; ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-7344-410X>.

Стаття надійшла до редакції: 01.11.10.2021 р. Прийнята до друку: 19.11.2021 р.